

ER DET NOE NYTT Å SI OM STEMMERETTEN?

foredrag på fellesmøte
den 13. september 2012

av professor Gro Hagemann, Universitetet i Oslo

Neste år, i 2013, skal Norge feire at kvinner i 100 år har hatt stemmerett på lik linje med menn. Jeg vil bruke denne anledningen til å reflektere litt omkring begivenheter som førte fram til den alminnelige stemmeretten i Norge og det forestående stemmerettsjubileet. For historikere er det å forholde seg til jubileer en ikke uviktig del av det samfunnsoppdraget. Vi stilles overfor forventninger fra myndigheter og skole så vel som fra samfunnsaktører som føler seg berørt av eller identifisert med jubileet. Og nasjonen vil gjerne feire seg selv ved å vise til at vi var først, best eller modigst. Men som kritiske fagfolk vil vi gjerne at jubileer ikke bare skal bidra til å bekrefte, men også utfordre det som har festet seg som opplest og vedtatt, nærmest i mytens form. Jubileene er historikernes anledning til å bringe inn både kunnskap og perspektiver, og dermed gi stoff til fornyet refleksjon omkring det norske demokratiets grunnlag og forutsetninger.

I et lengre perspektiv har historieskrivningen om stemmeretten fulgt relativt separate spor. I faghistorien har kvinnestemmeretten ikke hatt noen framtreddende rolle. Det er ikke mange år siden det fortsatt het at alminnelig stemmerett ble innført i Norge i 1898. Ved siden av faghistorien har det hele veien eksistert en annen versjon, den om kvinnes egen kamp for stemmerett. Dette er en historie som nesten utelukkende er skrevet av kvinner (og noen få menn) med sterke sympatier for kvinnesaken og kvinnestemmerettsbevegelsen. Det startet med stemmerettsaktivistene selv, som formulerte sine fortellinger på bakgrunn av egne erfaringer. Helt fram til i dag er framstillinger om kvinnes bidrag til stemmerettskampen sterkt preget av de tolkningene som i sin tid ble gjort av aktivistene selv.

Det som savnes, slik jeg oppfatter det, er fortsatt mer sammenfattende analyser av stemmerettsutvidelsene som en del av spørsmålet om hvordan det moderne, politiske subjektet ble konstituert i et liberalt demokrati. Kjønn er viktig i denne sammenhengen, men samtidig bare en liten del av de mange problemstillingene som har vært oppe gjennom historien for å trekke

Ved stortingsvalget i 1909 kunne bortimot 280 000 kvinner avgi stemme for første gang. Stemmeretten omfattet kvinner fra borgerskapet og middelklassen, men også de mest velstående fra arbeiderklassen. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

skillelinjene mellom de myndige, ansvarlige, uavhengige borgere og dem som av ulike grunner ikke har vært funnet verdige.

Jeg ser for meg et dobbelt siktemål, for jubileet og kanskje også for dette foredraget: å bidra både til et bredere perspektiv på stemmerettsspørsmålet og til en korrigerende av enkelte seiglivet myter. Spørsmålene jeg vil diskutere, er disse: Er det partiene, og særlig Venstre, som skal ha æren for at kvinner fikk stemmerett ved stortingsvalg i 1907 og 1913, eller var det resultat av en mektig og godt organisert utenomparlamentarisk bevegelse drevet av kvinner?

***

I 1884 var spørsmål om stemmerett for kvinner fortsatt så kontroversielt at selv ikke den nystiftede Norsk Kvinnesaksforening satte kravet opp på sitt program. Dette var til tross for at forslaget om stemmerett på samme betingelser som menn den gang innebar en nokså begrenset stemmerett; i praksis ville den omfatte enker eller ugifte kvinner med eiendom eller skattbar inntekt. Bare noen tiår senere, den 11. juni 1913, gikk forslaget om alminnelig stemmerett enstemmig gjennom i Stortinget. Ja, strengt tatt tok det ikke engang så lang tid. For den *prinsipielle* motstanden mot kvinnestemmerett falt tidligere, i 1907, da et enstemmig Storting vedtok å gi stemmerett til kvinner etter et census-prinsipp. Kvinner fikk da rett til å stemme hvis de betalte skatt av en inntekt på minst 400 kroner årlig i byer eller 300 kroner på landet, eller hvis de levde i formuesfellesskap med en ektefelle som skattet av tilsvarende beløp. Dette var 17 år etter at kvinnestemmeretten var oppe i Stortinget for første gang og knappe ti år etter at menn fikk alminnelig stemmerett i 1898. Seks år senere hadde kvinner stemmerett på samme betingelser som menn, noe som i et internasjonalt perspektiv må betegnes som raskt.

Dette reiser spørsmålet om hvilke spesielle betingelser som førte til den relativt raske innføringen av stemmerett for kvinner i Norge. Hva var det som sto på spill, for dem som hardnakkert argumenterte prinsipielt mot enhver stemmerett og politisk representasjon for kvinner? Og hva var grunnene til at denne hardnakkede motstanden ble svekket så raskt?

For å nærme seg et svar på spørsmålet, er Stortingets forhandlinger én selvsagt kilde. Stortingsdebattene om kvinnestemmeretten, fra den første i 1890 til den avgjørende siste i 1913, gir et levende bilde så vel av temperaturen i dette spørsmålet som av de argumentene som ble brukt. De har da også gjennom årene vært flittig brukt, ikke minst som belegg for de forel-

dede og forstokkede argumentene som ble brukt for å hindre en reform som i dag synes helt selvsagt. Tekstmessig og retorisk er dette uten tvil en kilde som egner seg godt til en fargelegging av framstillingen, med en ytterligere understreking av seierherrenes versjon som resultat. Men haken er at det lett kan bli en banalisering og forenkling av det stemmerettsdebatten i sin tid ble oppfattet å handle om. I tillegg til et annet syn på kvinners egenskaper og forholdet mellom kjønnene, dreide stemmerettsdebatten seg også om konstitusjonelle spørsmål og ideer omkring stemmerettens karakter. Begge typer argumenter, om kjønn så vel som konstitusjon, foregikk dessuten i en tid preget av brytninger mellom en eldre embetsmannskultur i tilbakegang og en nyere nasjonal-liberal kultur på frammarsj.

Hvis jeg kort skulle sammenfatte de prinsipielle argumentene mot at kvinner overhodet skulle representeres i Stortinget, måtte det bli omtrent slik: Det første prinsipielle argumentet var hensynet til samfunnets orden. Ideen om kjønnskomplementaritet som et grunnprinsipp i samfunnsbyggingen sto sentralt i den konservative embetsmannskulturen, der den i en årrekke var blitt formidlet med kraft og overbevisning av den gamle filosofiprofessor Marcus Monrad. For å motvirke det moderne samfunnets mange oppløsende krefter ble romantikkens kvinnesyn og ideer om det borgerlige ekteskapet sett på som sentralt som en forsonende og harmoniserende kraft. Kvinner som sto fram som moderne individer i offentligheten, var ifølge denne tankegangen en trussel, fordi det ytterligere ville bidra til splittelse og sosiale motsetninger i samfunnet. Kvinnene var tvert imot tiltent en rolle som, med Monrads ord, "Privatlivets Genius", som motvekt mot det offentlige livets splittelser. I den første stortingsdebatten om kvinnestemmeretten i 1890 var Stavanger-biskop Johan Christian Heuch den som med størst tyngde og alvor framførte slike argumenter:

(---) naar de, der staar saaledes som jeg, taler og handler som vi gjør, da gjør vi det ud af en dybt rodfæstet Overbevisning om, at enhver Kvinde Deltagelse i det offentlige Liv, er Signalet (---) til hendes Fornedrelse, til Hjemmets Forstyrrelse, Familielivets succesive Opløsning og et derav uungaaelig følgende Sædernes Forfald.¹

Det andre prinsipielle argumentet dreide seg om kvinnene selv og deres muligheter til å kunne bidra på noen positiv måte i det politiske liv. Kvinners

1. *Stortingstidende* 5. juni 1890.

egenskaper ble rost i høye toner når det var snakk om familielivet, der hun utmerket seg med sin intuisjon, medfølelse og tålmodighet. Dette var imidlertid egenskaper som ble snudd til sin motsats så snart det var offentlige roller det handlet om og ble til mangel på rasjonalitet og beslutningsevne. Å tenke seg kvinner som representanter i stortingssalen var særlig drøy kost som av en konservativ representant som Heuch ble ansett å ville skade både det politiske system og kvinnene selv. Å si nei til kvinnes krav var følgelig nærmest en ridderlig handling overfor kvinnene selv. Å gi kvinner stemmerett og adgang til andre offentlige arenaer, ville være ensbetydende med å dra henne inn i en konkurranse hun var dømt til å tape.

Det tredje prinsipielle argumentet dreide seg i større grad om politikens og det liberale demokratiets egne regler. Stor vekt ble lagt på hensynet til den politiske, konstitusjonelle orden, som i 1890 fortsatt hadde sterke innslag av grunnlovskonservatisme og embetsmannsstatens politiske kultur. I synet på selve stemmerettens karakter var det store meningsforskjeller mellom det gamle og det nye regimets talsmenn. For de radikale innenfor Venstre var rettferdighet et viktig argument i spørsmålet om stemmerettsutvidelser. Stemmeretten skulle knyttes til individer, og betingelsene skulle være de samme uavhengig av kjønn, klasse og tro. De mer konservative holdt derimot hardt på at stemmerett og valgplikt var en statsfunksjon, ikke et spørsmål om rettferdighet eller en rettighet som alle kunne forlange. Stemmerett var en rettighet og forpliktelse forbeholdt individer med kvaliteter som gjorde dem i stand til å forvalte sin myndighet til samfunnets beste, slo skolemann og tidligere statsråd Niels Hertzberg fast i Stortinget:

Stemmeret kan ikke indregistreres blant de alminnelige Menneskerettigheder saaledes som f.eks. Sikkerhed for Person eller Sikkerhed for Eiendom eller Ret til Borgerlig og Kristelig Oplysning. (---) Stemmeret har Samfundets Tarv for Øie, og i Overdragelsen af denne Rettighed er Samfundet bundet af Hensynet til sin egen Bestaaen og til sin egen Velfærd. Intet Individ har derfor som saadant Krav paa Delagtighed i det, man kalder for Stemmeret, og saaledes heller ikke Kvinden.²

Også her ble oppfatninger om kvinners natur og spesielle egenskaper trukket inn. At de var impulsive, tok beslutninger på grunnlag av intuisjon mer enn fornuft, var styrt av følelser som gikk ut over dømmekraft, integritet og

2. *Stortingstidende* 6. juni 1907 ang. Stemmeret for Kvinder.

objektivitet, alt dette gjorde dem uegnet til kjølige, veloverveide og langsiktige avveininger. I vurderingen av hvem som var egnet, kom dessuten spørsmålet om hvem som bidro økonomisk til fellesskapet og i det hele tatt hadde vilje og evne til økonomisk ansvarlighet. Det var et veletablert prinsipp at den som skulle avgjøre hvordan Statens midler skulle forvaltes, også selv skulle bidra til statskassen, og særlig Høyre fryktet et parlament der mindretallet bar den største skattebyrden. Men heller ikke Venstre gikk inn for en alminnelig stemmerett som gjaldt alle. De som selv nøt godt av skattemidlene gjennom fattigkasse eller sosiale bidrag av annen art, skulle ikke være stemmeberettiget. Også de som hadde gått konkurs uten å gjøre opp for seg, mistet sin stemmerett. Stillingen som husholdsoverhode med andre i sitt brød innga derimot tillit, og flere var inne på at de burde ha stemmerett enten de var menn eller kvinner, mens tjenestefolk som inngikk i en annens husstand ikke burde ha stemmerett. Imidlertid ble dette skillet mellom ytende og nytende, mellom ansvarlig forsørgende og ikke-ansvarlig forsørgert i liten grad påkalt i debatten om kvinnestemmeretten.

Det ble derimot det fjerde prinsipielle argumentet jeg vil nevne. Det dreier seg om konstitusjonelle hensyn, prinsipper eller sedvane, men har i og for seg ingenting spesielt med kvinner eller kjønn å gjøre. Det bidro imidlertid til å forsinke prosessen fram mot politisk likestilling. Man anså nemlig at en utvidelse av stemmeretten skulle være "tilstrekkelig anerkjent og påkrevet", som det het i Konstitusjonskomiteens innstilling i 1890.³ Forslag om stemmerettsutvidelse burde ha tid til å forankres i en bredere offentlighet, og det burde ha som sitt utgangspunkt at den gruppen som ble inkludert, hadde demonstrert sin myndighet ved selv å kreve retten. I forlengelsen av dette ble det også et selvstendig argument at utvidelser av stemmeretten burde ta tid; én reform måtte få tid til å sette seg før man tok fatt på den neste.

Prinsippet om at en stemmerettsreform skulle være "tilstrekkelig anerkjent og påkrevet" var egentlig ikke omstridt. Spørsmålet var mer hva som skulle til for at dette kravet kunne anses for oppfylt. Selv stortingsrepresentanter som mente at kvinner i prinsippet skulle ha politiske rettigheter på linje med menn, mente at det måtte ta tid før dette kunne gjennomføres fullt ut. Noen argumenterte for at det i første rekke måtte gjelde kvinnelige husholdsoverhoder, i tråd med et eldre familieprinsipp. Andre la vekt på at stemmeretten først burde gis til dem som hadde krevd denne retten i sitt

3. *Stortingstidende* 5. juni 1890.

eget navn. En av dem var Christian Michelsen, formann i konstitusjonskomiteen i 1893, som i Stortinget måtte forsvare sitt eget og komitémindretallets syn på alminnelig stemmerett:

Vi tror, at vort offentlige Liv kun vil vinde ved, at Kvinden gives Adgang til det. Vi tror det vil gjøre vort offentlige Liv baade rigere og fyldigere, og vi er overbevist om, at Kvinden i det store og hele taget vil kunde fylde sin Opgave og sine statsborgerlige Pligter paa en tilfredsstillende Maade. Men vi mener, at man faar gaa skridtvis frem. Vi mener, at man faar begynde med at tage den selvstendige Kvinde, hun som først og fremst har reist Kravet i sit eget Navn.⁴

For radikale venstremenn og utålmodige stemmerettsaktivister førte denne typen utsettelser selvsagt til skuffelse og ble tolket som tilbakeslag. Men det skulle vise seg at det også blant stemmerettsaktivistene var de som tenkte på samme måte og ville gå skrittvis fram, noe som førte til splittelse i den gamle Kvinnestemmerettsforeningen. Stor oppsikt vakte det da Kvinnesaksforeningens leder, Ragna Nielsen, la fram sitt programforslag på Landskvinnesaksmøtet i Bergen i 1898:

Er det da ikke så, at mændene på en liden brøkdæl nær er politisk interesserede og derfor har fortjent stemmeret, og at kvinderne på en liden brøkdæl nær er politisk uinteresserede, og derfor ikke fortjener stemmeret?⁵

Argumentasjonen utløste et skred av rasende protester fra andre stemmerettsaktivister og fikk store følger for Ragna Nielsen selv, som etter dette bevisst ble holdt utenfor posisjoner i Kvinnesaksforeningen. Politisk var dette utspillet kanskje uklokt på et tidspunkt da ideen om stemmerett som en alminnelig menneskerettighet var i ferd med å slå igjennom. Likevel var det ikke lenge siden liknende standpunkter var blitt forfektet også av stemmerettsaktivister som nå gikk kompromissløst inn for alminnelig stemmerett også for kvinner.

***

4. Se f.eks. Christian Michelsen som formann i Konstitusjonskomiteen 1893, *Stortingstidende* 27. juni 1893.

5. Ragna Nielsen: "Vort program", *Nylænde* 1898, særtrykk med foredrag fra landskvinnesaksmøtet, s. 325.

For betydningen av egen handling, å reise kravet i sitt eget navn, var noe de aktive kvinnene var fullt på det rene med, og som fra første stund lå til grunn for de strategiene de utviklet. For de tidlige kvinnesakspionerene, de som først formulerte strategiene midt på 1880-tallet var det en stor utfordring å skulle posisjonere seg for å entre et *mannlig felt* som det politiske og en *mannlig rolle* som den politiske borger-rollen. Politisk var de fullstendig uten erfaring og hadde først helt nylig tatt de første, prøvende skrittene ut i en større offentlighet. At stemmeretten var noe de som kvinner selv måtte gjøre krav på og argumentere for, var et klart utgangspunkt. Men hvordan skulle de kunne nå igjen det enorme forspranget deres brødre hadde fra solid skolegang og oppdragelse til samfunnsansvar?

Den som først formulerte strategiene og gjorde det på den mest gjennomreflekterte måten, var den 37 år gamle lærerinnen Gina Krog. I sine tidlige artikler i venstretidsskriftet *Nyt Tidsskrift* tok hun opp de mange utfordringene kvinner sto overfor når de nå skulle gjøre krav på politisk medborgerskap. Sentralt i hennes strategi er betydningen av at kvinnene selv tar ansvaret for sin egen myndiggjøring. Dette formulerer hun vakkert i én av de første artiklene hun skrev året før Kvinnestemmerettsforeningen ble stiftet:

Selv om vi i begynnelsen på grunn av manglende dyktighet skulle komme til å ”tape i debatten” så vil selve den ting at vi deltar i diskusjonen og arbeider for vår sak etter hvert bringe oss utvikling. Det er visst langt mere enn et paradoks at der er intet som mer bringer frihet og selvstendighet enn kampen for frihet og selvstendighet.⁶

Jeg har annet sted skrevet mer utfyllende om det kvinnelig politiske subjektet slik Gina Krog tegner det opp i sine artikler.⁷ Her bare noen hovedpunkter fra det jeg leser som hennes program. I tråd med tiden hun levde i, legger hun stor vekt på betydningen av kunnskap og dannelse som selve grunnforutsetningen for politisk myndighet. Ikke bare er dette måten å vinne fram på i debatten som må komme der argument må møtes med argument. Det er også veien til den personlige integriteten og autonomien som et

6. Gina Krog: ”Noen Ord om Kvindesagens Udvikling og nærmeste Opgaver i vort Land”, *Nyt Tidsskrift* 1884.

7. Gro Hagemann: ”Becoming a political subject: ...” i Irma Sulkuinen et al (red): *Suffrage, Gender and Citizenship: International Perspectives on Parliamentary Reforms*, Cambridge Scholars.

kvinnelig politisk subjekt må inneha. For å oppnå dette er dannelsen det sentrale, og for henne betyr dette også et brudd med tidens rådende kvinnesyn:

Hva det mest gjelder om, er nettopp å vekke kvinnene til følelse av sitt menneskeverd og utvikle deres moralske samfølelse. I år og dag har man nu repeteret de gamle løgnaktige sofisterier at kvinnenens svakhet er deres styrke, at deres underkastelse var deres storhet, deres uvitenhet deres visdom, og man har så lenge på vers og prosa priset den nordiske kvinnes renhet at man har fått mange kvinner til å tro at alt var såre godt, og til å lukke øynene for sitt kjønns ikke alene intellektuelle, men også moralske nedverdiggelse.⁸

Betydningen av selvstendighet og organisert handling løper som en rød tråd gjennom Gina Krogs tekst. Myndighet betyr også uavhengighet av menns formynderskap, og stemmeretten skulle definitivt ikke tildeles dem som en almisse fra menn. Som kvinner måtte de selv vekkes til "følelse av sitt menneskeverd og utvikle (sin) moralske samfølelse", skriver hun. Og i denne bestrebelsen vil nettopp hennes egent sosiale sjikt, de utdannede middelklassekvinnene, utgjøre en selvsagt avantgarde:

Hvis dannede damer her ville gå i spissen, som de allerede har gjort det som lærerinner, tannleger, studenter mm., tror jeg at mange av alle stender snart ville følge etter.

Blant alle de andre gode følger ville også være den at kvinnene av de forskjellige stender på den måte ville komme mere i forbindelse med hverandre. Man taler om at klasseadskillelsen er stor i vårt land; jeg kan bevitne at blant kvinnene – i vår hovedstad i det minste – er den uhyre.⁹

Vanskeligere er det i disse første artiklene å se hvordan hun stiller seg til tidens utbredte særartstenkning, som den senere politiske debatten bærer så sterkt preg av. Slike spørsmål berører hun overhodet ikke. Det gjør hun derimot på interessant vis i det foredraget hun holdt for Norsk kvinnesaksforening i november året etter. Her var agendaen en noe annen. Organiseringen

8. Gina Krog: "Noen Ord om Kvindesagens Udvikling og nærmeste Opgaver i vort Land", *Nyt Tidsskrift* 1884.

9. Gina Krog: "Noen Ord om Kvindesagens Udvikling og nærmeste Opgaver i vort Land", *Nyt Tidsskrift* 1884.

av en kvinnesaksforening var da allerede et faktum, og det var på tide å formulere det stemmerettskravet hun i sine artikler bare hadde antydnet. Hun visste at dette var omstridt, også blant kvinnesakens venner av begge kjønn. Så nå var det argumentene som gjaldt, og blant dem spørsmålet om kvinnene overhodet hadde noe positivt å bidra med til samfunnet. Gina Krog formulerer seg på den ene siden ganske åpent i det velkjente og følsomme spørsmålet om kvinners natur:

Jeg vil nu nødig forøge forvirringen ved at føie min definition af begrebet kvindelighed til de mangfoldige andre, jeg ser i en forstand kvindesagens opgave netop i at befri de enkelte kvinder fra kollektivet "Kvinden". "Vi fruentimmer er nu saa forskjellige vi", siger Gina Ekdal. "Nogen har det paa en vis og andre paa en anden". Det skal vi lægge os paa hjerte, "vi er indbyrdes saa rent forskellige". Hvad vi mest maa holde oppe i bevidsthederne er dette: kvinderne som menneskelige individer, kvindernes ret til fri personudfoldelse.¹⁰

Hun slår altså fast at det for henne er viktig at kvinner får være individer, like ulike og unike som mannlige individer er. Men hun lar det ikke være med dette. For Gina Krog spør seg samtidig om kvinnene ikke også har noe å bidra med som samfunnet og politikken mangler:

Men alligevel, jo mere jeg har tænkt over disse ting, desmere er jeg kommet til den opfatning, at hvert kjønn for sig alene, i det store og almindelige taget, ogsaa ræpræsenterer en aandelig ensidighed, og jo mere jeg har lyttet efter og ment – ogsaa jeg – at fornemme af sammenhængen og det store pulsslæg, des mere er jeg kommet til den tro, at hvad tiden længes efter, det er kvinderne: menneskene med de moderlige hjerter.¹¹

Argumentasjonen er jo på sett og vis nokså paradoksal: ulike og unike som individer, men likevel med de samme moderlige hjerter. Men det er en type paradokser vi finner mange av i kvinnesakens rettighetskamp. Det skarpe skil-

10. Gina Krog: "Stemmerett for kvinder. Foredrag i Norsk kvindesags-forening den 27de november 1885". Kristiania 1885. Sitert fra *Virksomme ord*, <http://virksommeord.uib.no/taler?id=16>
11. Gina Krog: Stemmerett for kvinder. Foredrag i Norsk kvindesags-forening den 27de november 1885. Kristiania 1885. Sitert fra *Virksomme ord*, <http://virksommeord.uib.no/taler?id=16>

let mellom forskjellsfeminister og likhetsfeminister som ettertiden ofte har trukket, er ganske misvisende. Selv ikke en konsekvent rettighetsfeminist som Gina Krog fant noen gang på å hevde at kjønnene var eller burde være fullstendig like. Stemmerett var for henne ikke bare et spørsmål om rettferdighet for kvinner og en oppfordring til medsøstre om å kreve sin rett. Det var også en argumentasjon for at samfunnet og Staten faktisk trenger kvinnene og det de sto for.

***

Det er med dette utgangspunktet Gina Krog og de andre pionerene i kvinnestemmerettsbevegelsen la opp sine strategier. Det kan nok hende at den kjønnsradikale profilen fra de aller første årene ble noe avslepen ettersom bevegelsen ble bredere og den politiske praksisen krevde sine kompromisser. Det muligens kunst ble imidlertid utøvd med stor kløkt. Med årene utviklet stemmerettsaktivistene et omfattende og systematisk lobbyarbeid for å få kvinnestemmeretten opp på sakskartet og vedlikeholde representanternes oppmerksomhet. Etter 1890 lå forslag om kvinnestemmerett på bordet ved hvert eneste nytt storting, sammen med underskrifter og adresser til støtte for forslagene. I økende grad ble også lokale representanter rundt om i landet konfrontert med kvinnenes krav og avkrevd løfter om å stemme til fordel for kvinnene når forslaget kom opp til behandling.

En av forutsetningene for at dette skulle lykkes, var den storstilte organisasjonsbyggingen som foregikk parallelt med den parlamentariske aktiviteten. Antallet stemmerettsaktivister var i utgangspunktet ganske få, men økte smått om senn og særlig etter at Landskvinnestemmerettsforeningen ble opprettet med Fredrikke Marie Qvam som myndig leder i 1898. Det var hennes systematiske organisasjonsarbeid som for alvor brakte bevegelsen utover i det ganske land med opprettelsen av stadig flere lokale ledd fra Tromsø i nord til Kristiansand i sør. I hovedsak var denne organiseringen et byfenomen, men det ble også dannet flere ledd på bygdene. I 1906, da Landskvinnestemmerettsforeningen sto på toppen av sin makt, skal den ha hatt et medlemstall på drøye 2500 kvinner fordelt på mer enn 40 lokale ledd.¹²

Samtidig var dette bare en del av den bredere bevegelsen som mer eller mindre helhjertet stilte seg bak stemmerettskravet. For i tillegg til denne

12. Anna Caspari Agerholt: *Den norske kvinnebevegelsens historie*, Gyldendal 1973, s. 218.

spydspissorganisasjonen nedla Gina Krog og Fredrikke Marie Qvam et betydelig engasjement for å mobilisere kvinner der de først og fremst var aktive, nemlig innenfor ulike typer av sosialt engasjement. I sin organisasjonsstrategi lot Gina Krog sitt tydelige kvinneverettighetsfokus vike for en bred, tverrpolitisk allianse i et nasjonalråd, en paraplyorganisasjon der totalavholdsforeninger så vel som misjonsforeninger og filantropiske foreninger fikk plass. Spørsmålet om veivalg var oppe på landskvinnemøtet i Bergen i 1898, der Anna Gjøstein fra Stavanger ba om tilslutning til stiftelsen av et landsomfattende kvinnesaksforbund.¹³ På dette tidspunktet var imidlertid Gina Krog allerede i full gang med å forberede dannelsen av et nasjonalt kvinneråd med tilknytning til International Council of Women. Det internasjonale kvinneverådets sekretær hadde selv vært i Norge og oppfordret Gina Krog til å samle flest mulig kvinneorganisasjoner under en nasjonal paraply. Nasjonalrådet ble stiftet i januar 1904 med et landsstyre der flere av kvinnesakens tidlige pionerer var representert. Kvinnesaks- og stemmerettsforeninger var godt representert, men blant de tilsluttede landsorganisasjonene finner vi også Norske kvinners totalavholdsselskap, Hjemmenes Vel, Sentralstyret for de norske sedelighetsforeninger, den norske avdelingen av Kvinnenes verdensforbund for fred og – selvfølgelig – Norske kvinners sanitetsforening, som nærmest var direkte sprunget ut av Venstre og ble ledet av Fredrikke Marie Qvam.

Norske kvinners sanitetsforening er nok det tydeligste eksempelet på hvordan kvinnestemmerettsaktivistene også fanget opp og utnyttet de spørsmålene som den radikale delen av Stortinget anså som de mest betydningsfulle for nasjonen, og der kvinner etter manges syn hadde særlig mye å bidra med. Foreningen ble stiftet i 1896 som en sanitetsforening som skulle organisere kvinners innsats hvis det skulle komme til krig med Sverige i unionsspørsmålet. Krigen ble avverget, og foreningen tok da opp andre spørsmål i tiden, som utdanning av sykepleiersker og kampen mot tuberkulosen. Dermed sørget Fredrikke Marie Qvam for å samle et betydelig antall kvinner til aktiv innsats i to av tidens store spørsmål, det nasjonale og det sosiale.¹⁴

Det mektigste uttrykket for bevegelsens store bredde og især fru Qvams strategiske evne var likevel den store massemobiliseringen som LKSF fikk i stand i forbindelse med folkeavstemningen om unionen i 1905. På Stor-

13. Anna Gjøstein: "Om Nyttens og Nødvendigheden af at Landets Kvindesagsforeninger danner et Landsforbund", *Nylænde* 1898, særtrykk med foredrag fra landskvinnesaks-møtet.

14. Ida Blom: "En nasjon – to kjønn", *Historisk Tidsskrift* 4-1993.

tingsarkivet arbeider de nå på spreng for å spore opp alle disse listene og digitalisere dem til jubileet neste år. Der nede sier de at antallet underskrifter på listene nå nærmer seg 300 000 kvinner, som jo er et imponerende antall og en klar demonstrasjon av kvinners vilje til politisk ansvar. Noe opprop for stemmerett var jo dette ikke, i det minste ikke direkte, og det er ikke gitt at alle underskrivere støttet stemmerettsbevegelsens krav. Men i politiske kretser ble signalet oppfattet, og den overveldende aksjonen ble tillagt vekt ved neste behandling av kvinnes stemmerettskrav. Som kildemateriale er de mange underskriftslistene fortsatt lite utnyttet. De fortjener utvilsomt mer oppmerksomhet som kilde til lokalhistorie og politiske mobiliseringskanaler.

***

Den sterke bevegelsen var det kvinner som drev fram. Jo mer jeg har studert dette, jo mer imponert blir jeg over denne bevegelsen og de sentrale strategiene som fikk reist den. For dette lå ikke uten videre i kortene da den første lille kvinnestemmerettsforeningen ble stiftet i Kristiania i 1885. På dette tidspunktet hadde kvinner knapt tatt ordet i større offentlige forsamlinger, og tanken om at de skulle ta sete i landets nasjonalforsamling virket temmelig fjern. Og ikke bare var de få. De hadde heller ingen posisjoner eller formelle kanaler som kunne gi dem innflytelse i de parlamentariske institusjonene der beslutninger ble fattet.

Bevegelsen var nødvendig, men ikke tilstrekkelig. Uten den institusjonelle handlekraften som fantes i partiet Venstre, ville denne massebevegelsen ikke ha fått gjennomslag så raskt.

Kvinner (og menn) som ønsket stemmerett, fantes i alle partier, ikke bare i Venstre som man iblant kan få inntrykk av. I Høyre fantes både liberale menn og utålmodige kvinner som ønsket stemmerett. Det beste eksempelet på det første er Francis Hagerup; som allerede i 1884 som formann i studentersamfunnet argumenterte til fordel for en – riktignok begrenset – stemmerett for kvinner, og som reiste forslaget som førte til den første seieren i kvinnes stemmerettskamp, innføringen av begrenset kommunal stemmerett for kvinner i 1901. Alf Kaartvedt refererer i sin bok om Høyres historie Hagerups reaksjon da den langt mer konservative biskop Heuch i forbifarten omtalte tidens selververvende kvinner for ”emansiperte neutra”. Hagerup hadde selv fem ugifte døtre.¹⁵ Alt i alt var likevel den prinsipielle

15. Alf Kaartvedt: *Drømmen om borgerlig samling 1884–1918*, bd. 1 i *Høyres historie*, 1984.

motstanden for stor i partiet til at Høyre kunne spille noen viktig rolle. Det som fantes av støtte til kravet, druknet dessuten i partitaktiske hensyn: Å bekjempe alminnelig stemmerett ble viktigere enn det å støtte det i og for seg støtteverdige kravet om begrenset kvinnestemmerett.

På programnivå var Arbeiderpartiet klart det mest stemmerettsvennlige partiet. Arbeiderbevegelsen hadde prinsippene i orden, for å si det slik: alminnelig stemmerett var i tillegg til åttetimersdagen nærmest konstituerende for partiet. At dette også skulle omfatte kvinner, var det oppslutning om allerede fra starten, selv om alminnelig stemmerett for menn også for sosialistene ble sett som viktigere i den politiske hverdagen. Arbeiderbevegelsen startet tradisjonen med årlige stemmerettstog på nasjonaldagen fra 1890, og kvinnene i bevegelsen fortsatte tradisjonen fra 1898 da mennene hadde fått sin rett. Hvert år fram til 1913 ble demonstrasjoner for kvinnestemmeretten avholdt i hovedstaden, i varierende grad også med oppslutning fra kvinner i den borgerlige leiren. Etter at partiets representanter kom inn på Stortinget fra 1903, stemte de som regel til fordel for kvinnestemmeretten og talte til fordel for den mest inkluderende stemmeretten. Men den konstitusjonelle handlekraften som måtte til for å oppnå håndfaste resultater, hadde de ennå ikke. Selv med 23 representanter fra 1912 var representasjonen og den parlamentariske erfaringen fortsatt for svak til å ha noen vesentlig innflytelse på stemmerettsutvidelsene fram til 1913.

Venstre var det eneste partiet som kunne tilby en tilstrekkelig stor støtte for kravet kombinert med den nødvendige institusjonelle handlekraften. Og Venstre ble da også den viktigste kanalen inn til Stortinget for de kvinnelige stemmerettsforkjemperne. De brukte sine nettverk og, ikke minst, familierelasjoner til å få innflytelse der de formelt var utestengt. Bevegelse og parlamentarisk arbeid støttet opp om hverandre. Mange aktive venstremenn var gift med kvinner som stilte seg i spissen for kvinnestemmerettsbevegelsen. Blant dem var Ole Anton Qvam, Fredrikke Maries ektemann, som fram til sin død i 1904 var en av Venstres ledende og mest radikale menn. Antakelig var det han som sørget for at Venstre allerede i 1884 programfestet arbeidet for kvinners frigjørelse. Randi og Otto Blehr var et annet politikerpar som sto sammen, som underskrivere i innbydelsen til å stifte Norsk kvinnesaksforening i 1884 og som stadige pådrivere for kvinnestemmeretten i og utenfor de politiske institusjonene. Men også ugifte kvinner brukte sine private og familiære forbindelser for alt det var verdt. Vi kjenner til enkeltteksempler som Ragna Nielsen og broren Viggo Ullmann, men vet lite om det fulle omfanget av slike familieallianser. Heller ikke vet vi mye om hvordan disse nettverkene fungerte i praksis. Ingen i

Norge har mer systematisk næranalysert det nettverket av stemmerettsaktivister og deres samarbeid med ektemenn, brødre og svogere for å fremme sin sak, slik som Christina Florin har gjort for den svenske bevegelsens del.¹⁶

I tillegg til bevegelsen og den politiske styrken er det også en tredje betingelse som bør nevnes, nemlig den *internasjonale og transnasjonale samhandling* som foregikk gjennom hele denne perioden med overføring av ideer og eksempler. Det ble lagt merke til i Norge at John Stuart Mill i 1867 fremmet forslag for det britiske Parlamentet om politisk stemmerett for ”selvstendige, skatteydende og husholdende Kvinner”. At det i forlengelsen av kampen mot slaveriet ble startet en amerikansk kvinneveretsbevegelse i 1848, gjorde på sin side beviselig inntrykk på den norske kvinnesaksbevegelsen, og det er ikke urimelig å tenke seg at mye inspirasjon ble hentet nettopp herfra. Også gjeldende lovgivning og rettighetsutvikling i andre land ble fulgt med argusøyne, både i kvinnebevegelsen og i Stortinget, selv om det i første omgang var ytterst få internasjonale eksempler på politisk stemmerett for kvinner. I 1890 kunne Konstitusjonskomiteen bare vise til enkelte amerikanske delstater, med Wyoming og Utah som de første i 1869. Derimot var det en god del eksempler på at kvinner hadde stemmerett i kommunale valg.

Selv om disse referansene er rikelig til stede i stortingsdokumenter og publikasjoner fra kvinnestemmerettsbevegelsen, er det åpenbart mye vi ikke vet om hvordan de transnasjonale idéstrømmingene foregikk, hva som ble fanget opp i den norske diskursen, og hvordan eksempelets makt fungerte. For ikke å snakke om den omfattende reisevirksomheten som stemmerettsaktivistene ble involvert i etter hvert som bevegelsen ble sterkere. Norske foreninger var representert i en rekke internasjonale sammenslutninger og nettverk, og kom dessuten i økende grad til å eksportere det norske eksempelet til verden utenfor. Ikke minst vakte gjennombruddene i 1907 og 1913 en hel del oppmerksomhet ute og ble feiret av stemmerettsaktivister utenfor Norges grenser. Det var også en dobbelt triumf for Gina Krog da hun i 1908 ble utnevnt av den norske regjering som delegert ved International Women’s Suffrage Alliance årlige kongress i Holland.¹⁷

***

16. Christina Florin: *Kvinnor får röst: kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Bokförlaget Atlas 2006.

17. Karen Grude Koht: *NKN 25 år*, Oslo: Steenske forlag 1929, s. 12.

Den videre prosessen fra 1907 til 1913 ble først og fremst kjennetegnet av en konstitusjonell treghet, der argumentet om ikke å forhaste seg med nye stemmerettsreformer veide tungt. Den prinsipielle motstanden mot kvinnestemmerett var i realiteten overvunnet med stortingsbehandlingen i 1907. Forslaget om full stemmerett for kvinner oppnådde flertall i 1911, men ikke det nødvendige grunnlovsflertall. Men i 1913 var den siste betenkeligheten overvunnet. Stemmerett for kvinner på samme betingelser som menn ble enstemmig vedtatt, praktisk talt uten debatt.

Hvordan skal vi så vurdere denne seieren i 1913, hva var egentlig oppnådd? I Norge vil vi gjerne framheve at det var et verdensledende vedtak; aldri tidligere hadde kvinner oppnådd alminnelig stemmerett i en selvstendig stat. Men dette er nok en påstand som godt kan modifiseres. For hvor uselvstendig var for eksempel New Zealand, som innførte alminnelig stemmerett for kvinner tjue år før Norge, og som kjempet seg fra kolonistatus til uavhengighet med dominionstatus i 1907?

Og selv om stemmeretten i 1913 gjaldt for kvinner og menn på samme vilkår, så er det ikke uten videre opplagt at det var en alminnelig stemmerett som inkluderte alle myndige borgere. Begrensninger var det fortsatt, også i forhold til de kravene som ble framsatt i samtiden. Den ene begrensningen var i forhold til alder, ettersom stemmerettsalderen var 25 år og høyere enn myndighetsalderen. Selv om vedtaket var enstemmig den 11. juni, utspant det seg en liten debatt om dette før vedtaket om kvinnestemmeretten ble fattet. Tre representanter fra Arbeiderpartiet la fram forslag om senkning av stemmerettsalderen til 21 år, som fra 1869 var myndighetsalderen i Norge.

Fra arbeiderbevegelsens side hadde det helt fra starten vært klart at alminnelig stemmerett skulle bety stemmerett for kvinner og menn fra 21 år. Dette forslaget var også blitt fremmet flere ganger samtidig med andre stemmerettsforslag. I 1913 avsluttet representanten Ole Konrad Ribskog fra Namdalen den korte debatten i Stortinget med følgende replikk:

Jeg tror, at det nuværende Storting ikke vilde ha skapt sig noget daarlig eftermæle, om det nu hadde gennemført almindelig stemmeret helt ut for alle over 21 aar og der med avsluttet stemmeretskampen her i vort land.¹⁸

Så helt avsluttet var kampen om den alminnelige stemmeretten dermed ikke. Men det som skjedde på denne fronten etter 1913, har ikke vært mye om-

18. Stortingstidende 11. juni 1911.

talt i historiebøkene. Den første nedsettelsen av stemmerettsalderen kom forholdsvis raskt. Den ble satt ned til 23 år i 1920. Men det er tankevekkende at man måtte vente helt til 1946 før stemmerettsalderen falt sammen med myndighetsalderen og alminnelig stemmerett etter arbeiderbevegelsens opprinnelige prinsipper dermed ble gjennomført. Om det var organiserte framstøt for å få senket stemmerettsalderen, vet jeg ikke, og en undersøkelse av det har ikke vært mulig i forbindelse med dette foredraget. Her ligger det uløste forskningsoppgaver.

Men også på et annet felt ble stemmerettsreglene endret i en mer inkluderende retning. Det gjaldt Grunnlovens paragraf 52, om ”Stemmerettens suspensjon og tap”, der flere av kriteriene etterhvert ble endret. I 1914 ble suspensjon av stemmeretten ved fallitt opphevet. I 1916 skjedde de første revisjonene av lovparagrafens pkt. d, som fra 1898 slo fast at stemmeretten suspenderes

ved for sig selv, Egtefælle eller Børn under 15 Aar at nyde eller i det sidste aar før valget ha nydt fattigunderstøttelse, som ikke inden mantallets avslutning av vedkommende er tilbakebetalt.

Denne paragrafen og dens skjebne er etter det jeg kjenner til, foreløpig et nokså uskrevet kapittel i norsk stemmerettshistorie. Gjennom Stortingets forhandlinger og Fullmaktskomiteens innstillinger etter stortingsvalgene kan vi få innsikt i hvordan denne bestemmelsen ble praktisert gjennom årene. Her er det riktignok bare toppen av isfjellet vi får se; de fleste avgjørelsene i disse suspensjonssakene ble foretatt på lavere nivå i valgstyrene. Men det framgår likevel at både sykdom, arbeidsløshet og fattigdom kunne føre til at stemmeretten gikk tapt.

I 1916 ble enkelte typer av sosialstøtte unntatt fra suspensjonsregelen. Det gjaldt først og fremst støtte ved sykdom og arbeidsløshet. De som fortsatt tapte sin stemmerett, var de fattige, de som mottok fattigstøtte fordi de ikke fullt ut kunne forsørge seg selv og sine barn. Og det var ikke mye støtte som skulle til; hjelp fra det offentlige til innkjøp av skolebøker eller til et gratis skolemåltid var nok. Blant de fattige av denne kategorien var det av ”naturlige grunner” et flertall kvinner, først og fremst fordi et flertall av de enslige forsørgerne var kvinner.

Det var da også seks fattige kvinner som var grunnlaget for den klagen Kristiania Arbeiderparti innleverte til behandling i Stortingets Fullmaktskomité i 1917. Klagen ble avvist av komiteen, men gir et spor for videre forskning som jeg tror det kunne være verdt å gå videre med. For det kan

kanskje tyde på at det var her Arbeiderpartiet for fullt kom inn med det jeg har kalt institusjonell handlekraft i stemmerettsspørsmålet. For det tok ikke lang tid før hele dette suspensjonspunktet ble opphevet. Det skjedde i Stortinget den 25. juli 1919, noe som i internasjonal sammenheng synes å være oppsiktsvekkende tidlig.¹⁹

Innstillingene fra Fullmaktskomiteen kan tyde på at denne norske varianten av "poor laws" ble opphevet som resultat av organisert press med arbeiderbevegelsen som viktigste drivkraft. Kanskje var det i denne oversette delen av kampen for alminnelig stemmerett at Arbeiderpartiet spilte sin viktigste rolle? Det er altså fortsatt en hel del nytt å si om stemmeretten, og en hel del som historieforskningen ennå ikke har gått inn i. I løpet av jubileumsåret vil vi sikkert få vite en hel del om veien fram til 1913, da kvinner omsider ble inkludert som politiske medborgere på samme betingelser som menn. Men trolig vil vi ikke få vite så mye mer om veien videre. Det gjelder både de stemmerettsutvidelsene som kom senere, hvorav bare et par er nevnt her, og den lange veien mot politisk representasjon av kvinner på like vilkår.

19. Det britiske poor law systemet ble for eksempel ikke formelt opphevet før i 1948, og jeg tror dette skjedde enda senere i Danmark?